

**З ВИСОКОЇ ПОЛИЦІ ЗНАНЬ<sup>1</sup>****FROM THE HIGH SHELF OF KNOWLEDGE****Філат Т.В.,***orcid.org/0000-0001-5441-7520**докторка філологічних наук, професорка,  
завідувачка кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук  
Дніпровського державного медичного університету*

Без перебільшення можна стверджувати, що монографія Валентини Саєнко «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» (2020) стала справжньою подією в українському літературознавстві, зокрема в такій важливій і актуальній галузі, як наукове системне осягнення творчості Ліни Костенко. Справжнім достоїнством дослідження є творче поєднання теоретичного підходу до поставленої проблеми з увагою до спеціального вивчення художньої своєрідності ліричних поезій, уміння їх аналізувати, осмислювати в руслі сучасних літературознавчих пошуків, не вдаючись у крайнощі й однобічність підходів, наголошуючи на «багатогранності» творчості поетеси, «загадці традиційності/нонтрадиційності» [2, с. 10], яка «приховує нелінійне художнє мислення, особливого гатунку гетерогенність із включенням різних (часто-густо протилежних, навіть контрверсійних) тематологічних і поетикальних систем, взаємодія яких доведена до синтезу» [2, с. 10].

Актуалізація теоретичного підходу в розвідці В. Саєнко йде в руслі тих літературознавчих віянь загостреної уваги до теорії, про які активно дискутують сучасні літературознавці (Т. Гундорова, В. Дончик, М. Жулинський, Д. Затонський, М. Наєнко, Д. Наливайко та ін.). І ця теоретична спрямованість монографії ставить її в контекст розвитку сучасної науки про літературу. Її актуальність теми – інтерес до творчості Ліни Костенко, її художньої своєрідності, традицій і новаторства – не викликає сумніву, як й інтерес до феномену поетичної культурології Ліни Костенко, пов'язаної з появою особистості «митця-культуролога, глибокого знавця й пропагандиста культури, поета-вченого, точніше, академіка, що звиряє гармонію алгеброю і демонструє тисячолітню її історію в сучасних згуках власного слова» [2, с. 17].

Монографія чітко структурована, складається зі вступу та п'яти розділів, в межах яких логічно

виділені підрозділи, що активно працюють як на розкриття п'ятичастинної тематики книжки, так і на генеральну її проблематику.

У вступі «Творчий силует Ліни Костенко у золотому вікні національної і світової духовності (замість вступу)» обгрунтовано вибір теми та сформульовані завдання, які потребують системного й вдумливого наукового дослідження, спрямованого на адекватне занурення в багатогранність і різноманітність творчості поетеси, сучасне осмислення її вагомому внеску не тільки в українську, а й світову культуру. Написаний чітко й логічно, вступ засвідчує глибоке та ґрунтовне теоретичне осмислення основної проблеми монографії, продумане оволодіння сучасною плюралістичною методологією аналізу й узагальнень. Прагнучи осягнути «багатоголосся» творчості Ліни Костенко, засновуючись на підґрунті плюралістичної літературознавчої методики, дослідниця залучає читача до діалогу, залишаючи за ним право винести вердикт («наскільки це вдалося» [2, с. 16]). Без сумніву, це не тільки «вдалося», а й зроблено на високому науковому рівні, зі справжнім патріотичним пафосом та дослідницьким азартом.

Валентина Саєнко переконливо доводить, що, «будучи совістю нації, вона (Ліна Костенко. – Т.Ф.) справді є одним із потужних чинників розвитку не тільки української, а й світової культури» [2, с. 12]. Дослідниця чітко визначила місію мисткині – бути поетичним та духовним сапером у «розмінуванні сучасного раю», опановуючи мистецтво «саперного ремесла», за влучним афористичним висловом В. Базилевського. Ця місія продовжує виконуватися у сьогочасній трагічній ситуації, яскравим підтвердженням чого є нещодавно видана друком антологія «Війна – 2022. Щоденники, есеї, поезії» (2023), підготовлена видавництвом «Старий Лев» за допомогою польської групи «Нова Польща», яка містить цикл віршів Ліни Костенко «Війна малює кров'ю акварелі», присвячених сучасній війні [1, с. 305–311].

<sup>1</sup> Саєнко Валентина. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність: монографія. Київ: Смолоскип, 2020. 640 с.

Обґрунтовано й глибоко аналізуючи національні скрижалі творчості видатної української поетеси, авторка монографії цілком резонно простежує шлях, завдяки якому художні досягнення мисткині органічно влилися у світовий контекст [2, с. 19]. Саме тому спеціально акцентовано традиції, які йдуть від українського Ренесансу 1920-х рр., поєднуючись зі здобутками світової класики, «починаючи з антики та кінчаючи французькими парнасцями та німецькими експресіоністами» [2, с. 19–20]. Причому талант істинного вченого виявляється в тому, що постійно наголошуючи на високому рівні вітчизняного костенкознавства, віддаючи перевагу дослідникам творчості Ліни Костенко (І. Дзюба, І. Жиленко, О. Пахльовська, Г. Яструбецька та ін.), авторка прагне триматися в тіні.

У першому розділі «Концепт «культура» і система жанрів: традиції і новаторство» аналізується поетична культурологія Ліни Костенко, її творчість розглядається під кутом успадкування «естафети лицарства» «від покоління митців українського Ренесансу 1920-х» [2, с. 19] (підрозділ «Лицар культури»). Плідними є думки дослідниці про універсальний характер творчості поетеси, «яка здатна крізь вселюдське бачити національне, а крізь національне прозирати вселюдське», та багатовимірність її сюжетів, які «завжди мають другий, третій і четвертий (містичний) виміри і вже цим рішуче спростовують погляд на історію як на іконостас» [2, с. 25].

Особливо цікавим вважаю підрозділ, присвячений аналізу жанрової системи поетеси («Жанровий діапазон поезії Ліни Костенко»). Розглядаючи традиційні жанри в творчості мисткині (послання, притча, романс, етюд, псалми, сонет, філософська лірика (поезії-медитації, поезії-рефлексії), віршований роман тощо), Валентина Саєнко переконливо доводить, що поняття «жанр» належить до категорії динамічної та «умовної». У цьому вона спирається на точку зору Євгена Черноіваненка, який, аналізуючи концепцію Бенедетто Кроче, підтримав висновок італійського вченого про те, що в літературі немає і не може бути жанрів [2, с. 35]. Ця теза дозволяє зробити перспективний для літературознавства висновок про те, що лірику Ліни Костенко не можна затиснути в прокрустове ложе сталих жанрів, вона «укладається в своєрідну системну жанрологічну типологію, користуючись якою інтерпретатори пояснюють специфіку її творчості» [2, с. 36]. Тому репрезентована В. Саєнко класифікація віршів, розроблена Мар'яною Савкою («вірш-квітка», «вірш-іграшка», «вір-

ші-каторжани», «вірші-рани», «іграшкові вірші», «вірші-дуби», «вірші-повелителі», «вірші-раби»), заслуговує на увагу, як і думка дослідниці про «умовність» будь-якої класифікації, «право поета йти власним шляхом, порушуючи канони, традиційні постулати, – прямувати до новаторства...» [2, с. 37].

Новаторство Ліни Костенко, як переконливо доводить авторка рецензованої монографії, яскраво дається взнаки у синестезійності поетики, у взаємовпливах та взаємодії в її віршах музики й живопису, кінематографії й танцю, пластики й статички, архітектури й візуальних мистецтв. Мають місце й доцільні спостереження над процесом створення парадоксу в поезіях поетеси, часто-густо інспірований синестезією, оксимороном та різновидами суперечностей.

Другий розділ «Міфопоетичність у структурі художніх текстів» присвячений аналізу міфопоетичного начала в творчості Ліни Костенко. У монографії В.П. Саєнко знайдено особливий аспект дослідження міфопоетичної лінії у корпусі творів поетеси, здійснено теоретичний аналіз трьох типів архетипічних символів і міфологем, які використовує мисткиня. Цілісно й аргументовано досліджується питання про історичну та художню правду в «Скіфській одиссеї» та сполучені з нею проблеми: «походження українського етносу, його стародавня культура, національна ідентичність, його дотичність до скіфської історії, до сарматської епохи та взаємоперетікання-міграції племен» [2, с. 94], як і самобутня специфіка творчої манери авторки драматичної поеми, зокрема своєрідність поєднання документального з художнім тощо.

Цікавою є думка дослідниці про внутрішню полемічність інтертекстуально пов'язаного з «Берестечком» історичного роману Павла Загребельного «Я, Богдан». Валентина Саєнко дуже влучно відзначила, що якщо роман Загребельного має підзаголовок «сповідь у славі», то логічний підзаголовок до «Берестечка» – «сповідь у неславі». Дослідниця простежила, як через полеміку досягається всебічне проникнення в тему, «багатовимірність зображення», поліфонічність звучання та пізнання істини. Глибокий та аргументований аналіз у монографії дослідниці поєднується і підкоряється генеральному прагненню – обґрунтувати світове значення творчості геніальної української поетеси. Інколи здається, що дослідниця боїться бути викритою в надмірній любові до поетеси, тому підкріплює свої спостереження та висновки думками вчених, істориків, філософів. Так, скажімо, віртуозний аналіз

народнопоетичних ремінісценцій та алюзій у драматичних поемах Ліни Костенко, який доводить приналежність поетеси до митців світового рівня, супроводжується витягом з диплому премії імені Франческо Петрарки, де зазначено: «Спеціальна премія *світовій поетесі* Ліни Костенко» [2, с. 120].

Третій розділ «Довгі хвилі культури у системі конструювання художнього світу поетеси», на мій погляд, центральний і найбільш фундаментальний у монографії. В. Саєнко аргументовано й докладно аналізує витoki творчості Ліни Костенко, вплив реалій літературного життя на формування громадської та творчої позиції поетеси, її зв'язок із шістдесятництвом, яке «круто змінило хід культурного розвитку в Україні» [2, с. 146] – з одного боку, а з іншого, – домінуюча та інтергруюча роль постаті мисткині у феномені шістдесятництва: «Високої естетичної інтенціальності сповна стало українській поезії в особі Ліни Костенко, щоб мати енергію для подальшого розвитку культурної пам'яті народу, з одного боку, і для вироблення тієї духовної висоти, до якої прагнула українська література, відчуваючи й мистецькі реалізуючи свою спорідненість зі світовою, – з іншого» [2, с. 152].

В аналізі ролі Ліни Костенко у феномені шістдесятництва та висновках щодо їхнього взаємовпливу Валентина Саєнко посилається, з одного боку, на художні та мемуарні книги (Прожитий розповіді) А. Дімарова, «Номо feriens» І Жиленко, «Люди не зі страху» С. Кириченко, «Рубали ліс» Л. Крушельницької, «Мемуари, писані для сина» Н. Кузякіної тощо), серед яких «почесне місце відведено Ліні Костенко» [2, с. 152], з іншого, – на наукові розвідки, в яких простежена та проаналізована ключова роль поетеси в українському шістдесятництві, у творчості якої, за влучним визначенням О. Пахльовської, сконцентровано «генетичний код нової України, створений шістдесятниками, які сублімували автентичні риси елітарної та європоцентричної природи модерної української культури» [цит за: 2, с. 154].

Не оминула увагою Валентина Саєнко у підрозділі третього розділу «Леся Українка і Ліна Костенко: особливості творчого діалогу» й проблеми витоків «спорідненості» поетес, «дивовижного співзвуччя, паритетної суголосності ... «постійного діалогу» між ними [2, с. 164]. Серйозна увага приділена питанню, як реалізовувався «високий ефект розуміння генія Лесі Українки» Ліною Костенко, передовсім їхні форми діалогу, заґрунтовані на «духовній близькості», «кодовій і інтертекстуальній взаємодії» [2, с. 167]). Цей віртуозний аналіз дозволяє

дослідниці дійти до емоційного, але науково обґрунтованого висновку: «Отже, Держава слова Лесі Українки й Ліни Костенко збудована за правилами досконалості, яка несе до берегів розуму й серця багато духовної енергії, без якої стан особистості та суспільної рівноваги просто-таки неможливі» [2, с. 174].

Надзвичайно цікавим є підрозділ, де досліджується типологічна спорідненість філософської поезії Олени Теліги, «сходження й контроверсії» [2, с. 194] їхньої творчості, що дає право «віднести їхні художні здобутки до спільного розряду елітарно вишуканої української культури» [2, с. 194]. А в підрозділі «Маруся Чурай»: аспекти традиційності/нотрадиційності» не тільки підсумовується «історія» дослідження віршованого роману Ліни Костенко «Маруся Чурай» (І. Качуровський, А. Макаров, Д. Гусар-Струк, Н. Забужко, О. Ізарський), а й порушуються вельми вагомі та перспективні для костенкознавства питання. По-перше, Валентина Саєнко цілком слушно підводить до висновку, що проблема інтертекстуальності Ліни Костенко «вимагає серйозної уваги й нових підходів» [2, с. 196], спираючись на «умінні Ліни Костенко вести паритетний діалог з майстрами слова світового рівня» [2, с. 197]. По-друге, дослідниця переконливо доводить, залучаючи однодумця Ігоря Качуровського, що «Маруся Чурай» Ліни Костенко – це відродження «формально чи не найскладнішого для здійснення» [2, с. 200] літературного жанру. По-третє (блискучий висновок!), «Маруся Чурай» – «своєрідний твір-виклик ... усталеним поглядам про неможливість радикального новаторства в царині, де вже, здавалося б, досягнуто найбільшого в художньому самовияві митця, що заслужено піднявся на п'єдестал пошани» [2, с. 208]. Окрім того, дослідниці вдалося виділити головну прикметну рису роману – «уміння наблизити давноминулі події до сучасності, актуалізувати їх, розкрити глибокий філософський зміст, що не вичерпується однією культурною епохою, а покладені в основу вічності» [2, с. 222]. Це «відкриття» Валентини Саєнко стосується не тільки «Марусі Чурай», а й інших творів великої поетеси. Так, цитати з «Берестечка», які сьогодні викладаються в інстаграмі, сприймаються як щойно написані.

У четвертому розділі – «Поетика композиції: моделі, варіації циклоутворень і збірок та питомий вихід слова», – де аналізуються різні аспекти поетики, пов'язані з «місцем та покликанням» [2, с. 315] циклу в жанротворчій системі поетеси, міститься багато цікавих думок та

висновків. Авторка ретельно простежує шлях поетеси до циклу. На початковому етапі творчості (до вимушеного 16-літнього мовчання) у збірках «Проміння землі» (1957), «Вітрила» (1958), «Мандрівки серця» (1961), як наголошує дослідниця, відсутнє тяжіння до циклічного об'єднання віршів, а всі наступні збірки («Неповторність», «Над берегами вічної ріки», «Сад нетанучих скульптур», «Вибране», «Річка Геракліта», «Мадонна перехресть» тощо) «розкладаються на цикли, оригінальність і логічність яких аргументовано в монографії».

У п'ятому розділі «Феномен веселки» дослідниця осмислює неповторність художнього світу мисткині за допомогою аналізу специфіки образної системи, зокрема перетікання «візуальних і звукових образів» [2, с. 377], занурюючись у психологію її творчості, використовуючи принцип синестезії як один із чинників побудови циклів «Безсмертним рухом скрипаля», «Силуети», «Осінні карнавали». Поетика синестетичності є предметом спеціального дослідження й у віршованому романі «Берестечко».

Монографія Валентини Павлівни Саєнко свідчить про серйозну творчу роботу дослідниці, про вміння поєднувати – що важливо для наукового дослідження – теоретичний та конкретний аналіз поетики твору, побачити насамперед індивідуальне в художньому світі митця. Авторка науково коректно поводить з чужими концепціями та оцінками, думками, погоджуючись з багатьма судженнями своїх попередників чи заперечуючи їх. Висновки до окремих розділів, як і до всієї роботи, свідчать про вміння дослідниці узагальнювати різноманітні спостереження, при цьому майже не збіднюючи аналітичної частини роботи, що свідчить про фундаментальну філологічну школу та робить честь Одеському національному університету.

Підсумовуючи, слід наголосити: як творчо узагальнено в монографії все те, що було накопичено в галузі костенкознавства, оснащений сучасним методологічним підходом, так і запропоновано новаторське прочитання художньої природи поезії Ліни Костенко. Авторка проявляє надзвичайну щедрість у застосуванні інтерпретаційних моделей осмислення концептів поетичної культурології поетеси, жанрового діапазону, міфопоетичності

в структурі художніх творів, традицій та новаторства тощо. Наукове дослідження вражає не тільки ерудицією, не тільки умінням окреслити головні проблеми костенкознавства, при цьому якісно аналізуючи кожен конкретний поетичний текст, уважно ставлячись до художньої тканини цілої системи. Не менш важливим достоїнством роботи є інтерес до філософії та історії, міфопоетики, міфологічної природи творчості, циклічності, синестезії тощо.

Глибина наукової думки, використання великої кількості різноманітних літературно-критичних джерел (2353 позиції), новизна, інтелектуальність роботи, без сумніву, дозволяють вважати її монографією високого рівня та подякувати авторці за велику насолоду, яку отримують «студенти, магістри й аспіранти, науковці, широкого профілю знавці та любителі поезії» [2, с. 4] після прочитання її талановитого дослідження.

Через різноманітність поставлених проблем (концепт «культура», традиції, новаторство, міфопоетика, народнопоетичні ремінісценції, шістдесятництво, циклоутворення тощо), їхнє теоретичне та історико-літературне висвітлення, широту та багатство матеріалу (різні жанри, епохи), багатшаровість структури роботи, розділеної на тематико-проблемні суброзділи, присвячені різним творам, жанр роботи В. Саєнко досить важко визначити. Це і не традиційна монографія, тим більше – не звичайна авторська збірка статей, це, ймовірно, зразок синтетичної наукової праці, в якій цілісно вивчаються різноманітні, але внутрішньо пов'язані проблеми, заявлені в назві, що досліджуються на спільній методологічній основі, під одним кутом зору – «традиція, контекст, художня своєрідність» – обдарованою, широко освіченою літературознавицею. Її монографію можна назвати книгою з проблемного теоретичного літературознавства і водночас історико-літературним дослідженням.

Та головне – не як визначити її жанр, а те, що 640-сторінкова книжка «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність», належачи до високої полиці знань, представляє значний науковий інтерес, збагачуючи вітчизняне літературознавство, пропонуючи творчий діалог і стимулюючи подальше вивчення фундаментальних проблем гуманітарних наук.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія [Текст]: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща». 2023. 440 с.
2. Саєнко Валентина. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність: монографія. Київ: Смолоскип, 2020. 640 с.